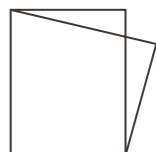

Dannelsesmarkører i håndværket

– en læsning af Richard Sennetts værk *Håndværkeren*

Tobias Kilde Skov, lektor, cand. pæd.fil., Efter- og videreuddannelse, VIA University College

Artiklen vil gennem en læsning af centrale begreber i den amerikanske sociolog Richard Sennetts værk *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd* (Sennett, 2009), undersøge, om der i Sennetts beskrivelser af udøvelsen af et håndværk ligger nogle tydelige dannelsesmarkører. Artiklen vil med udgangspunkt i fortællinger fra Sennetts værk analysere tre begreber som mulige dannelsesforståelser i en erhvervspædagogisk ramme. Dette ud fra en hypotese om, at udøvelsen af håndværk indeholder iboende dannelsesmæssige potentialer, og at disse potentialer kan betragtes som pædagogiske muligheder i undervisningen på de tekniske erhvervsuddannelser. På baggrund af analysen vil artiklen til sidst diskutere, hvordan en dannelsesforståelse med udgangspunkt i håndværket vil passe ind i den nuværende pædagogiske praksis på de tekniske erhvervsuddannelser.

Introduktion

Inspirationen til denne artikel kommer af en interesse for de håndværksmæssige uddannelser på erhvervsuddannelserne, og hvordan disse uddannelser kan siges at bidrage til elevernes dannelse. Tanken om udøvelsen af et håndværk som en essentiel del af den menneskelige udvikling er ikke ny (Crawford, 2009; Rose, 2005; Pye, 2015; Tanggaard, 2008a; Tyson, 2016; Nepper Larsen, 2013; Higgins, 2011; Kvale & Nielsen, 1999), og nyt er heller ikke ønsket om at anskue håndværk som mere end et instrumentelt manuelt arbejde og i stedet som synteses af håndens værk og hovedets tænkning (Teschfaye, 2013; Rose, 2005; Sennett, 2009). Når almen dannelse betragtes som en vekselvirkning mellem mennesket og verden, som dialog, tilblivelse, selvoverskridelse og kropslig udfoldelse (Nepper Larsen, 2017; Rømer, 2019; Klafki, 2001; Nepper Larsen, 2016; Koselleck, 2007), hvordan

Vi erkender gentagelsen som **en mulighed for forandring og erfaring**, og når vi har gjort noget nok gange, får vi lyst til at udfordre dette noget, og måske ser vi i gentagelserne nogle måder at ændre og udvikle håndværket på.

kan håndværksmæssige kundskaber så udpeges som dannelsesmarkører?

Formålet med at udpege håndværksmæssige dannelsesmarkører er at kunne bidrage med et perspektiv på erhvervsuddannelsernes mål om karakterdannelse. Med den politiske aftale i 2018, *Fra folkeskole til faglært*, blev karakterdannelse en del af formålsparagraffen (Regeringen, 2018). Her forstås dannelse som vedholdenhed, omsorg, beslutsomhed, personlig integritet og respekt for håndens arbejde (Regeringen, 2018, s. 15). En undersøgelse af begrebet karakterdannelse viser, at det er et underbelyst begreb (STUK, 2021) og et begreb, som traditionelt mere har beskæftiget sig med småbørnspædagogikken (Jørgensen, 2017). Det kan med karakterdannelsesbegrebet være relevant at se på udøvelsen af håndværk for at skabe et bredere perspektiv på dannelse for de håndværksmæssige

uddannelser. Med udgangspunkt i Lene Tanggaards tese om håndværkets fordybelse, engagement og grundighed som dannelsesforudsætninger (Tanggaard, 2008a) vil artiklen undersøge, hvordan udøvelse af et håndværk mere konkret kan ses som dannelsesmarkører. Hvad er det for håndværksmæssige kundskaber, som kan ses som gode forudsætninger for at understøtte elevernes dannelse? Gennem en læsning af centrale begreber i den amerikanske sociolog og professor Richard Sennetts værk *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd* (2009) undersøger artiklen, hvordan håndværket med dets egne begreber kan være med til at formulere dannelsesforståelser. Dannelsesforståelser med udgangspunkt i håndværket, og som vil kunne nuancere og kvalificere relevansen i at uddanne sig til håndværker og arbejde med et håndværk.

Artiklen vil videnskabeligt lade sig inspirere af den amerikanske antropolog Anna Lowenhaupt Tsings begreb om *a rush of stories* (2015, s. 37). Hos Tsing er en strøm af fortællinger med til at skabe diversitet, udvikling og ubestemthed i det videnskabelige arbejde, åbne for nye og anderledes perspektiver og kvalificere retning i både formål og spørgsmål. I denne artikel er det fortællinger fra Sennetts værk, som udforskes, og som metodisk indgår som hermeneutiske bevægelser, der er med til at fortolke forholdet og koblingerne mellem håndværk, dannelse og pædagogisk praksis. Disse bevægelser kan med professor emerita Donna Haraway beskrives som snorefigurer (2016, s. 10), som er forbindelser, der kan vise relevante relationer, mønstre og kompleksitet. At fortælle historier om håndværk er et forsøg på at videreudvikle en forståelse af dannelse, som finder sit udgangspunkt i udøvelsen af et håndværk.

Håndværkeren

– **Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd**
I 2008 udkom Richard Sennetts bog om *The Craftman* (2008) og året efter på dansk med titlen *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd* (2009). Bogen er Sennetts første i en trilogi om materiel kultur og et forsøg på at forstå spørgsmålet om teknik som et kulturelt spørgsmål til at praktisere en specifik livsform. Sennett peger på begrebet *håndværksmæssighed* som et ønske om at gøre et arbejde godt for dets egen skyld (2009, s. 18). Det handler om håndværket og om, hvordan håndværket gennem forskellige dimensioner af færdigheder, engagement og dømmekraft forbinder hånd og hoved. Håndværket skal ikke kun forstås som instrumentelt og manuelt arbejde med fokus på markedets økonomiske betingelser, men også som kvalitet, engagement og stolthed, med potentialer til at forbinde og skabe kohærens mellem praktisk arbejde og tænkning.

Sennett er ikke nogen decideret danselsestænkner, men finder sin inspiration i pragmatismen og den amerikanske tænker Hannah Arendt. Med udgangspunkt i Arendts begreb *animal laborans* (Arendt, 2006), et arbejdende dyr, kritiserer Sennett Arendt for at underkende det arbejdende menneskes opfattelse af arbejdet som målet i sig selv. Vi kan i højere grad lære noget af det arbejdende menneskes evne til gennem nysgerrighed, sanselighed og interesse at skabe kulturelle og materielle ting. Det er denne dybere forståelse af mennesket som mere end et arbejdende dyr, som fører frem til begrebet om håndværksmæssighed.

Artiklen vil uddrage tre begreber fra Sennetts værk og analyserer disse begreber

som mulige dannelsesmarkører. De tre begreber, som er valgt, har alle pædagogiske tilknytninger til dannelsesbegrebet, uden dog i Sennetts værk at pege konkret på hverken pædagogik, undervisning eller uddannelse. De tre begreber er *gentagelser*, *modstand* og *dialog*.

Gentagelser

Sennett argumenterer for rytmens og gentagelsens positive perspektiver. Han er kritisk over for den moderne pædagogik, som han mener er blevet bange for terperi og gentagelser, der kan betragtes som sløvende, kedsomme og rutineprægede. Dette fravær af gentagelser frarøver eleverne muligheden for at forstå deres egen praksis og modulere den indefra (Sennett, 2009, s. 47). Når gentagelser generelt betragtes positivt, er det ofte med henvisning til sporten og musikens domæne, hvor det at gentage og øve sig i 10.000 timer er blevet et mål i sig selv, hvis du vil være blandt de bedste i din disciplin. Men hvis man tager gentagelsen isoleret set, så indeholder den en indre logik, som går på at lære at koncentrere sig over længere tid og gentage sine handlinger, før det er muligt både intellektuelt og følelsesmæssigt at engagere sig i et emne (Sennett, 2009, s. 179). Sennett illustrerer gentagelsens potentiale med fortællingen om forskeren Erin O'Connors arbejde med glaspusteri (Sennett, 2009, s. 178-179). Fortællingen om O'Connor begynder med hendes eget ønske om at kunne puste et særligt vinglas (til barolovine), så vinens aromaer og dufte bedre kan udfolde sig. O'Connor havde erfaring som glaspuster, men havde ikke før prøvet at puste denne type vinglas, og det voldte en del udfordringer, som viste både gentagelsens muligheder og begrænsninger. Glaspusteri stiller store krav til den hånd-

værksmæssige føling med materialet og koordineringen af øjne og hænder. For O'Connor gik det i starten ofte galt, da de rutiner og gentagelser, hun havde lært sig, ikke kunne forløse det nye glas. Det krævede et andet og lettere håndslag, ligesom øjet skulle øve sig på, at glasset skulle drejes på et andet tidspunkt, end hun var vant til. O'Connor gentog øvelsen igen og igen med et lettere håndslag og evnen til at afkode, hvornår glasset skulle drejes, så det ikke blev, hvad O'Connors mester kaldte et klumpglas (Sennett, 2009, s. 179). De mange gentagelser var det, som fik det til at lykkes for O'Connor, på trods af at hun måtte udvikle og ændre sine gentagelser. Samtidig skabte de strenge og hyppige gentagelser af glaspusteriet en særlig intensitet, som gjorde det muligt at se glassets detaljer, hvilket understøttede værdsættelse af gentagelsens kendetegn for eksempel kropslige bevægelser, dufte eller lyde (Sennett, 2013).

Gentagelser kan være med til at give os de grundlæggende rutiner, som gør det muligt at udforske og ændre på netop gentagelsernes forrang. Det er, når vi opfatter noget som en gentagelse, at vi begynder at forstå gentagelsen i relation til noget andet og begynder at tænke anderledes og kreativt (Tanggaard, 2008b). Vi erkender gentagelsen som en mulighed for forandring og erfaring, og når vi har gjort noget nok gange, får vi lyst til at udfordre dette noget, og måske ser vi i gentagelserne nogle måder at ændre og udvikle håndværket på. Gentagelser er ikke alene muligheden for at blive særligt dygtig inden for sit håndværk, men også en aktivitet, som iboende har nogle menneskelige erfaringsmuligheder. Den tyske filosof Peter Sloterdijk ser øvelse (og deri gentagelser)

Antropomorfoser kommer også til udtryk i andre håndværksfag som eksempelvis kokkearbejdet, hvor **økologiske grønsager kan betragtes som naturlige, ægte, struttende og glade**, uden at det kan påvises naturvidenskabeligt.

som en del af den menneskelige eksistens, og netop det at øve sig er det, som skaber mennesket (Sloterdijk, 2014). De håndværksmæssige gentagelser kan have en menneskelig erfaringsstruktur, som bevæger sig ud over de instrumentelle gentagelser og sløvende oplevelser og i stedet understøtter håndværkerens menneskelige forbindelse til verden.

Modstand

Det andet begreb hos Sennett er modstand. Sennett er inspireret af Deweys pragmatiske læringsteori, hvor udgangspunktet er mødet med indhold som det usikre og det, som skaber forhindringer (Sennett, 2009, s. 228; Dewey, 2009, s. 237-238).

For Sennett er der to typer af modstand. Materialitetens modstand, hvor eksempelvis træet, vejret eller råvarerne yder håndværkeren modstand i at gøre sit arbejde lineært. Og selvets egen mod-

stand, hvor eksempelvis kunstmaleren vælger at male et færdigt maleri over og starte forfra.

For at illustrere materialitetens modstand bruger Sennett en fortælling om udgravningen af jorden under London. Den øgede befolkningstilvækst i slutningen af det 18. århundrede gav incitament til at udvide de menneskelige bevægelsesmuligheder til under jorden. Problemet var dog, at de erfaringer, man havde fra samme type arbejde i bjerge og miner, ikke kunne overføres til dette projekt, da jorden under London var for ustabil og mudret. Heraf beskriver Sennett ingeniøren Marc Isambard Brunels arbejdet med at skabe menneskelige forudsætninger for at arbejde under jorden (2009, s. 219-224). Brunels forsøg med at bygge en vej tunnel under Themsens tog udgangspunkt i mudderet, og deraf naturen, som en fjende, der skulle overvindes.

Med forskellige typer af materiel blev det forsøgt at afvise det store pres fra mudderet og tidevandet, samtidig med at tunnelen blev bygget. Det tog i alt 15 år at forcere 360 meter under jorden. Efter Brunels mangeårige arbejde kom andre ingeniører til, og med udgangspunkt i Brunels erfaringer og tænkning skabte de nyt materiel og konstruktioner, som lettere og på kortere tid kunne udgrave tunnelerne. Udgravninger, som i højere grad arbejdede *med* naturen, og som skabte et væsentligt mindre pres på konstruktionerne. Naturens modstand blev på baggrund af Brunels arbejde nu ikke set som aggressioner, men positive frustrationer, som kunne skabe nye overvejelser, og hvor tolerancen for modstanden kunne holdes længere. Sennetts fortælling om arbejdet under Themsens frembringer umiddelbart tre måder at anskue modstandens betydning for håndværket på.

For det første er modstanden med til at skabe en omformatering. Når modstanden i håndværket opstår, skal det ikke anskues som begrænsninger, men muligheder for at finde nye løsninger. Modstanden giver håndværkeren en mulighed for at se på udfordringerne på andre måder og bruge udfordringerne til at tænke i nye muligheder for håndværket. Når en kokkelev på erhvervsuddannelserne ikke får en opskrift på den ret, hun skal lave, kan denne frustration og modstand skabe nye lignende retter med de samme ingredienser og give eleven nye indsigter i brugen af kendte ingredienser.

For det andet arbejder modstanden med tålmodighed og evnen til at blive i en frustreret opgave. Tålmodigheden med modstanden understøtter evnen til drage skøn og revidere de opgaver, der arbejdes med. Tålmodigheden kan beskrives som en suspension af muligheden for at færdiggøre sit håndværk og gennem skøn og revisioner arbejde frem mod et mål om at kvalificere arbejdet. Professor David Pye definerer håndværk med en iboende risiko, hvor håndværket som udøvende aktivitet afhænger af dømmekraft, behændighed og omsorg (Pye, 2015). Den underliggende modstand i arbejdet med håndværk er med til at undgå ligegyldigt og fattigt håndværk (Pye, 2015, s. 23).

For det tredje handler det om at kunne identificere sig med modstanden. Den hollandske uddannelsesforsker Gert Biesta peger på identifikation, når han formulerer en form for mellemzone, hvor evnen til at blive i modstanden er det, som skaber emancipation og selvoverskridelse og giver mulighed for at anskue verden anderledes (Biesta, 2015;

Biesta, 2018) Dette argument vil Sennett være enig i og tilføje, at det samtidig handler om, at identifikationen mindsker eftergiveness for modstanden. Når håndværkeren laver en hurtig tilretning eller en dårlig lappeløsning, så har modstanden overtaget, og det skader håndværkets kvalitet.

Dialog

Dialog bliver ofte fremhævet som afgørende for menneskets dannelse (Nepper Larsen, 2017; Gustavsson, 1998). Betoningen af dialogens betydning for mennesket ser Sennett som et aspekt i rummet mellem håndværkeren og materialet. I håndværket kan der opstå nye sproglige udvekslinger med de materialer, som håndværkeren arbejder med. Denne ikke-menneskelige forståelse af interaktioner (Latour, 2006), som grundlaget for dialog, opstår, når håndværkere forsøger at forstå de materialer, de arbejder med. Identifikationen, og dermed det dialogiske udtryk, kalder Sennett for *antropomorfose* (2009, s. 143). Sennett eksemplificerer antropomorfose med fortællingen om mursten, og hvordan håndværkere tillægger sten humane egenskaber såsom ærlighed, venlighed og varme. Sennett fortæller, hvordan man i England, efter romerne rejste hjem, skulle genrejse håndværket og måden at bygge på. Efter en årrække med træ og sten begyndte englænderne igen teglproduktionen sidst i det 17. århundrede. De røde mursten havde i starten en svingende kvalitet, med misfarvninger og stor variation i brændingen. I takt med at kvaliteten af murstenene blev bedre, blev der opbygget et sprog og en dialog mellem håndværkerne og murstenene. Beskrivelserne af murstenenes kvalitet blev skabt, alt efter om stenene var varme og ærlige og kunne forbindes med

en høj bygningsmæssig og æstetisk kvalitet. Eller om stenene havde brunsorte farvetoner og mere lignede "en gammel mands vejrbitte ansigt" (Sennett, 2009, s. 144).

Det antropomoficerede sprogbrug skaber et tættere bånd mellem håndværkeren og materialet og efterligner en menneskelig dialog. Antropomorfose kommer også til udtryk i andre håndværksfag som eksempelvis kokkearbejdet, hvor økologiske grønsager kan betragtes som naturlige, ægte, struttende og glade, uden at det kan påvises naturvidenskabeligt. Med den menneskelige dialog mellem håndværkeren og materialet afviger Sennett fra Arendts forståelse af det pluralistiske menneske, som handler, tænker og fortolker i menneskelige fællesskaber (Arendt, 2006). For at udvikle sig som håndværker er dialogen afgørende, men ikke udelukkende som en menneskelig dialog. Det bliver en processuel dialog, hvor der kommunikeres mellem håndværkeren og materialet, og hvortil materialerne i dialogen kan give visuelle, auditive og taktile svar på de bearbejdnings, de gennemgår (Illum, 2005). Sproget er en nødvendighed for, at tænkning kan opstå, men sprog er ikke kun tale. Gestik, billeder, monumenter eller fingerbevægelser kan også betegnes som sprog (Dewey, 2009). Sennetts fortælling om murstenen viser, hvordan sproget og dialogen med materialer kan have betydning for det håndværk, som skal udføres. Dialogerne dannes, når materialerne bearbejdes, vurderes, genetableres og skaber forbindelser.

Håndværket som dannelsesmarkør?

På baggrund af en analyse af Sennetts fortællinger om tre håndværksmæssige kundskaber tegnes et billede af

Disse erfaringer er både kulturelle, faglige og menneskelige og stiler mod, at håndværkeren kan gøre sig **selvoverskridende og kropslige erkendelser**.

håndværkets iboende muligheder for at understøtte dannelse hos eleverne på de tekniske erhvervsuddannelser.

Sennetts fortællinger om glaspusteri, undergrundsarbejde og mursten kan som nævnt fungere som hermeneutiske bevægelser, hvor fortællingerne virker som dele, der kan fortolke håndværkets dannelsesmarkører. Fortællingerne viser tre meget forskellige forhold i gentagelser, modstand og dialog, som alle foregår i forskellige miljøer, med forskelligt værktøj og med vidt forskellige telos og endemål. Alligevel fortæller de også en fælles historie om udøvelsen af håndværk som vekselvirkning og muligheden for mennesket for at skabe forbindelser til verden gennem erfaring. Erfaringer opnås, når håndværksmæssige kundskaber enten gentages, bidrager til modstand eller skaber dialog. Disse erfaringer er både kulturelle, faglige og menneskelige og stiler mod, at håndværkeren kan gøre sig selvoverskridende og kropslige erkendelser. Sennett

beskriver ud fra det engelske begreb *experience* en dialektik mellem oplevelse og erfaring. Hvor oplevelsen sikrer, at erfaringerne ikke bliver instrumentelle. Og erfaringerne sikrer, at tomme koncepter ikke opstår, som ideer uden værdi. Tømrereleverne skal i den pædagogiske praksis ikke kun opbygge erfaringer med, hvad det teknisk vil sige at bygge et hus. De skal opleve, hvad det vil sige at bygge et hjem til en familie, hvor børn kan vokse op, gå i skole, dyrke sport og knytte venskaber. For Sennett bliver det en inspireret erfaringspædagogik, men med udgangspunkt i håndværket, hvor det er kundskaberne, som forløser mulighederne for dannelse. På den måde ender Sennett måske alligevel i Arendts pluralistiske forståelse af mennesket og et erfaringsbegreb, som understøttes af Deweys forståelse af erfaring som både forsøgende og relationel (Dewey, 2005, s. 157-158). Sennett kan siges at have beskrevet nogle måder at forstå håndværket på, som ikke betragter håndværket udefra, men ser på håndværkets

iboende kundskaber som måder at skabe menneskelige forbindelser til verden på.

Som håndværksmæssige kundskaber kan gentagelse, modstand og dialog betragtes som dannelsesmarkører i en pædagogisk praksis, som er med til at understøtte og forme tekniske erhvervsskoleelevers dannelse. Leo Komischke-Konnerup beskriver gentagelser som elevernes muligheder for en øvende omgang med verden, hvor eleverne gennem forskellige typer af gentagelser udvikler deres muligheder for at skabe et liv som mennesker i en fælles verden (2018). Gentagelser er ikke en aktivitet for at undgå at lave fejl, men ifølge Komischke-Konnerup i stedet en mulighed for at lære og danne sig som menneske. På samme måde er mødet med modstand elevernes chance for at møde det fremmede, noget andet end sig selv som en selvoverskridende, transformativ og emancipatorisk udvikling (Biesta, 2015; English, 2014; Johansen, 2019; Skov, 2021). De ikke-menneskelige

Hvis man skal kvalificere en dannelsesforståelse for de tekniske erhvervsuddannelser, så kan det være relevant at gå til håndværket og se på de teoretiske, kulturelle, menneskelige, materielle og narrative beskrivelser og **se på, hvordan håndværk ikke blot er et instrumentelt og manuelt arbejde men også en erfarings- og dannelsesmulighed.**

betydningskabende muligheder, som dialogiske processer med materialerne tilbyder, giver eleverne et indblik i, hvordan materialer kan spille forskellige om end væsentlige roller, når et håndværk skal udføres.

Jeg vil afslutte denne artikel med at se på, hvilken betydning inddragelsen af gentagelser, modstand og dialog kan have for undervisningen på de tekniske erhvervsuddannelser.

Betydningen for de håndværksmæssige erhvervsuddannelser

Jeg har i artiklen indtil nu afdækket, hvordan håndværkets gentagelser, modstand og dialog kan betragtes som mulige dannelsesmarkører. Spørgsmålet er, hvordan disse håndværkskundskaber pædagogisk appliceres på de tekniske erhvervsuddannelser.

For det første, og som Tanggaard også argumenterer for, må vi værne om håndværket som faglighed, godt arbejde og som centralt for, at videnssamfundet kan fungere (Tanggaard, 2008b, s. 13).

Det kræver i undervisningssammenhænge tid, fordybelse og refleksion, hvilket er dimensioner, som på de tekniske erhvervsuddannelser har svære vilkår. Dette på grund af korte og intensive skoleforløb, hvor mange mål skal nås på kort tid, samt uddannelsernes nære tilknytning til markedets behov (Anderson, 2008; McGrath, 2012). Markedets behov er repræsenteret på erhvervsuddannelserne gennem faglige udvalg (bestående af arbejdsmarkedets parter), som definerer og fastsætter målene for håndværksuddannelserne, sikrer, at uddannelsernes indhold svarer til

kravene på arbejdsmarkedet, og fastsætter uddannelsernes varighed og struktur (Børne- og Undervisningsministeriet, 2022). På trods af flere argumenter for, at erhvervsuddannelserne fremadrettet i højere grad bør koble sig til samfundsmæssige begreber om bæredygtig udvikling, kapabilitet, ulighed og emancipation (McGrath & Powell, 2016; Powell, 2012), så gør korte og intense skoleforløb med mange udefrakommende vilkår og lange praktikperioder det svært at skabe forudsætningerne for håndværkets dannelsesmarkører.

For det andet kræver det, at eleverne forstår meningen med gentagelser, modstand og dialog. En studerende på diplomuddannelsen i erhvervspædagogik beskrev for nylig i en eksamensopgave udfordringerne med at få sine tømrelever til at lave og gentage saveøvelser.

Eleverne kunne ikke se meningen med at lave de samme gentagelser flere gange og typen af saveøvelser, og værktøjet, som blev brugt til øvelserne, blev slet ikke brugt ude på deres lærepladser. Så hvorfor lære noget, som man ikke kan bruge i praksis, og hvorfor bruge tid på noget, som med Sennetts ord ofte fremstår sløvende og kedsomt? På samme måde kan eleverne i korte forløb, hvor de ved, at tiden er knap, let afvise den modstand, håndværket stiller dem over for. Destruere den, som Biesta betegner det (Biesta, 2015). Og hvorfor i det hele taget indgå i en dialog med materialerne, når eleverne både som lærlinge på en læreplads og som nyuddannede håndværkere ikke nødvendigvis har indflydelse på de materialer, de arbejder med, som enten kunden eller mesteren har bestemt for dem?

Dele af forskningslitteraturen på erhvervsuddannelsesområdet peger på en nødvendig transition fra markedstænkning til mere holistiske tilgange til undervisningen (fx Viertel, 2010; Pavlova, 2009), hvilket vil kunne skabe grundlaget for, at håndværkets dannelsesmarkører om gentagelser, modstand og dialog vil kunne få en større betydning. Hvis man skal kvalificere en dannelsesforståelse for de tekniske erhvervsuddannelser, så kan det være relevant at gå til håndværket og se på de teoretiske, kulturelle, menneskelige, materielle og narrative beskrivelser og se på, hvordan håndværk ikke blot er et instrumentelt og manuelt arbejde men også en erfarings- og dannelsesmulighed. Dette kan bl.a. være med til at udvide forståelserne af en håndværksmæssig uddannelse.

REFERENCER

Anderson, D. (2008). Productivism, Vocational and Professional Education, and the Ecological Question. *Vocations and Learning*, (1), s. 105-129. doi:https://doi.org/10.1007/s12186-008-9007-0

Arendt, H. (2006). *Menneskets vilkår*. Gyldendal.

Biesta, G. (2015). Hvad skal vi stille op med børnene? Om uddannelse, modstand og dialogen mellem barn og verden. I J. Klitmøller & D. Sommer (red.), *Læring, dannelse og udvikling – kvalificering til fremtiden i daginstitution og skole* (s. 105-122). Hans Reitzels Forlag.

Biesta, G. (2018). *Undervisningens genopdagelse*. Klim.

Børne- og Undervisningsministeriet. (27. 1. 2022). *UVM.dk*. Hentet fra https://www.uvm.dk/erhvervsuddannelser/ansvar-og-aktoerer/raad-og-udvalg/de-faglige-udvalg-og-lokale-uddannelsesudvalg/formaal-og-opgaver

Crawford, M. (2009). *The case for working with your hands – or why office work is bad for us and fixing things feels good*. Penguin.

Dewey, J. (2005). *Demokrati og uddannelse*. Dewey biblioteket. Klim.

Dewey, J. (2009). *Hvordan vi tænker*. Dewey biblioteket. Klim.

English, A.R. (2014). *Discontinuity in Learning – Dewey, Herbar and Education as Transformation*. Cambridge University Press.

Gustavsson, B. (1998). *Dannelse i vor tid*. Klim.

Haraway, D. (2016). *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chtulucene*. Durham, NC: Duke University Press.

Higgins, C. (2011). *The Good Life of Teaching*. Wiley-Blackwell.

Illum, B. (2005). Processen dialog – læring i praksis. I M. Krage-lund & L. Otto (red.), *Materialitet og dannelse – En studiebog* (s. 113-134). Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag.

Johansen, M.B. (2019). Klasserummets modstand. I M.B. Johansen (red.), *10 døre til klasserummet* (s. 145-160). Akademisk Forlag.

Jørgensen, P.S. (2017). *Robuste børn – Giv dit barn ansvar, livsmod og tiltro til sig selv*. Kristeligt Dagblads Forlag.

Klafki, W. (2001). *Dannelsesteori og didaktik – Nye studier*. Klim.

Komischke-Konnerup, L. (2018). *Gentagelsens pædagogik: En almen pædagogisk undersøgelse af pædagogisk praksis for unge med særlige behov*. Aalborg Universitet, Det Humanistiske Fakultet. Aalborg Universitetsforlag, Ph.d.-serien. doi:https://doi.org/10.5278/vbn.

Koselleck, R. (2007). Dannelsens antropologiske og semantiske struktur. *Slagmark*, 48.

Kvale, S. & Nielsen, K. (1999). Mesterlære som aktuel læringsform. I S. Kvale & K. Nielsen, *Mesterlære – Læring som social praksis*. Hans Reitzels Forlag.

Latour, B. (2006). *Vi har aldrig været moderne*. Hans Reitzels Forlag.

McGrath, S. (2012). Vocational education and training for development: A policy in need of a theory? *International Journal of Educational Development*, s. 623-631. doi:https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2011.12.001

McGrath, S. & Powell, L. (2016). Skills for sustainable development: Transforming vocational education and training beyond 2015. *International Journal of Educational Development*, s. 12-19. doi:https://doi.org/10.1016/j.ijedudev.2016.05.006

Nepper Larsen, S. (2013). *Dannelse – en samtidskritisk og idéhistorisk revitalisering*. Fjordager.

Nepper Larsen, S. (2016). *At ville noget med nogen – filosofiske og samtidskritiske fragmenter om dannelse og pædagogik*. Turbine Akademisk.

Nepper Larsen, S. (2017). Kundskab og karakterdannelse – samtidskritiske refleksioner angående læreren i dannelsens tjeneste og skolen som et tænkende sted. I L. Moos (red.), *Dannelse – Kontekster, visioner, temaer og processer*. Hans Reitzels Forlag.

Pavlova, M. (2009). *Technology and Vocational Education for Sustainable Development: Empowering Individuals for the Future*. Springer.

Powell, L. (2012). Reimagining the purpose of VET – Expanding the capability to aspire in South African Further Education and Training students. *International Journal of Educational Development*, s. 643-653.

Pye, D. (2015). *The Nature and Art of Workmanship*. Bloomsbury Academic.

Regeringen. (2018). *Fra folkeskole til faglært – Erhvervsuddannelser til fremtiden*. Børne- og Undervisningsministeriet. Hentet 12. 1. 2022 fra https://www.uvm.dk/-/media/filer/uvm/aktuelt/pdf18/181122-eudaftale-fra-folkeskole-til-faglaert.pdf

Rose, M. (2005). *The Mind at Work: Valuing the Intelligence of the American Worker*. Penguin USA.

Rømer, T.A. (2019). *FAQ om dannelse*. Hans Reitzels Forlag.

Sennett, R. (2008). *The Craftman*. Yale University Press.

Sennett, R. (2009). *Håndværkeren – Arbejdets kulturhistorie: Hånd og ånd*. Hovedland.

Sennett, R. (2013). *Together – The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*. New Haven & London: Yale University Press.

Skov, T.K. (2021). Lærerrollen der blev væk – opbygningen af et transformativt lærerideal. *Nordic Journal of Vocational Education and Training*, (2), s. 117-131. doi:https://doi.org/10.3384/njvet.2242-458X.21112117

Sloterdijk, P. (2014). *You Must Change Your Life*. John Wiley And Sons Ltd.

STUK. (2021). *Program om karakterdannelse i erhvervsuddannelserne – Bruttokatalog med redskabsskitser*. Styrelsen for Undervisning og Kvalitet.

Tanggaard, L. (2008a). Håndværket som identitetsoase i videnssamfundet? *Nordiske udkast*.

Tanggaard, L. (2008b). *Kreativitet skal læres – når talent bliver til innovation*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Tesfaye, M. (2013). *Kloge hænder – et forsvar for håndværk og faglighed*. Gyldendal.

Tsing, A.L. (2015). *The Mushroom at the End of the World: Possibility of Life in Capitalist Ruins*. NJ, Princeton: Princeton University Press.

Tyson, R. (2016). The didactics of vocational Bildung: how stories matter in VET research. *Journal of Vocational Education & Training*, (3), s. 359-377. doi:10.1080/13636820.2016.1213762

Viertel, E. (2010). Vocational Education for Sustainable Development: an obligation for the European Training Foundation. *European Journal of Education*, (2), s. 217-235. Hentet fra http://www.jstor.org/stable/40664662